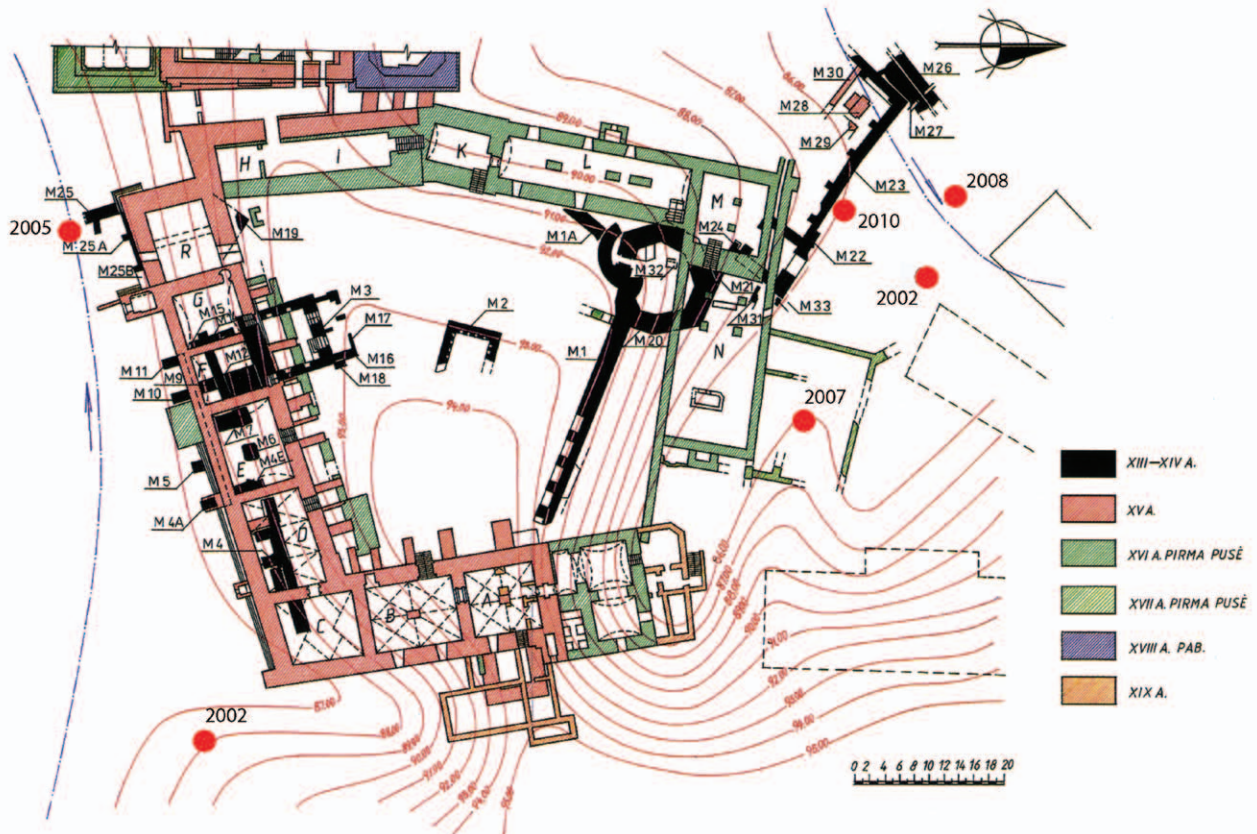

VILNIAUS GAISRO DATAVIMO PROBLEMATIKA: AR TIKRAI VILNIAUS PILIS SUNAIKINO 1419 M. GAISRAS?

EDUARDAS REMECAS

Lietuvos nacionalinis muziejus

Numizmatikos tyrinėtojas, Lietuvos nacionalinio muziejaus mokslo darbuotojas Eduardas Remecas bendradarbiauja su žurnalu nuo pirmojo numerio (2006).

1 pav. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų situacinis planas (pagal N. Kitkauską 1998 m. tyrimų duomenimis) su XIV a. pabaigos monetų kompleksų radimo vietomis.

Fig. 1. Situation plan of the Royal Palace of the Lower Castle in Vilnius (according to the 1998 research data of N. Kitkauskas) with the findspots of the late 14th-century coin assemblages.

Šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje nusistovėjusi nuomonė, kad 1419 m. Vilniuje kilęs didelis gaisras, kurio metu sudegė beveik visas miestas, valdovo pilis ir Šv. Stanislovo bažnyčia (katedra).¹ Daugpilio komturio 1419 m. kovo 17 d. pranešime Livonijos magistrui sakoma, kad gaisras prasidėjęs nuo arklidžių. Sudegė bažnyčia, kunigaikščio išdas, tvartai ir arklidės su vienuolika žirgų ir kitokių arklių bei gyvulių, ūkiniai pastatai su sandėliais ir juose buvusiomis atsargomis. Gaisras taip pat gerokai apnaikino Aukštutinę pilį ir Vilniaus miestą. Miestiečių teigimu, padaryta žala siekė 60 tūkstančių sidabro lydinų.² Ši gaisro data pastaruoju metu minima visuose Vilniaus istorijai skirtuose moksliniuose ir populiariuose tekstuose, enciklopedijose, žinyuose, vadovėliuose ir t. t. Remiantis šia data, nusakomas ir vieno iš Vilniaus katedros vietos stovėjusios bažnyčios statybų etapų laikas. Tai yra – nurodoma, kad po 1419 m. gaisro didysis kunigaikštis Vytautas netrukus pastatė naują, daug didesnę,

gotikinio stiliaus katedrą. Be to, remiantis šio gaisro data, plėtojama ne tik katedros statybų raidos istorija, bet ir visos pilies statybų, ir viso Vilniaus istorija.

Nors įvairiausioje lietuviškoje literatūroje 1419 m. Vilniaus gaisro data pateikiama kaip nekvestionuojama, lenkiškoje istoriografijoje Vilniuje kilęs gaisras dar yra nusakomas ir kita – 1399 metų – data. Šią Vilniaus gaisro datą minėjo ir Vilniaus architektūros istorijos tyrinėtojas Vladas Drėma, kuris 1991 m. savo knygoje „Dingęs Vilnius“ rašo, kad Vilniaus katedrą sunaikinęs gaisras kilo 1399 m.³, o ne 1419 m. Tačiau šiuolaikinėje lietuviškojoje istoriografijoje, galimai kita gaisro data ignoruojama ir netgi neužsimenama, jog būta ir kitų nuomonių. Ir tik visai neseniai – 2009 m. – ilgametis Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėtojas, net kelių Katedrai ir Vilniaus pilies skirtų knygų autorius, architektas Napalys Kitkauskas prisipažino, kad tikslios gaisro datos mes nežinome. Anot N. Kitkausko, „1419 m. datą nustatė prieš Antrąjį

2 pav. Monetų kompleksas rastas 2005 m. Lietuvos nacionalinis muziejus.
Fig. 2. The coin assemblage found in 2005. National Museum of Lithuania.

pasaulinį karą istorikas Janas Fijalekas, kuris, studijuodamas šaltinius, priėmė sprendimą, kad gaisras turėjo būti 1419 m. Gaisrą mininčiame dokumente yra parašyta tik diena (kovo 17-a – E. R.), o datos nėra. Dėl šios priežasties laišką tyrinėtojai skirtingai interpretuoja. Remdamiesi Fijaleku, mūsų istorikai tą gaisrą sieja su 1419 metais, o Vladas Drėma knygoje „Dingęs Vilnius“ tvirtina gaisrą buvus 1399 metais. Taigi tvirtos datos nežinome⁴. Kilusio gaisro datavimo problematiką galbūt galėjo išspręsti Katedros ir nuo 1987 m. pradėti detalūs Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai. Tačiau tai iki šiol nebuvo padaryta, ir to priežastis, ko gero, dar ir išankstinis nusistatymas. Deja, bet tikslios gaisro datos nebus įmanoma nustatyti ir taikant dendrochronologinius tyrimus, kurie pastaraisiais metais suteikė ypač daug naujos vertingos informacijos. Su dendrochronologijos pagalba galima bus nustatyti tik tai, kada pradėti atstatyti po gaisro sudegę pastatai.

Tad į klausimus, kodėl buvo minima ir kita gaisro data ir kaip yra iš tikrųjų, kas teisus, o kas klysta, – pirmiausia ir bus mėginama rasti atsakymus šiame straipsnyje, pasiremiant istoriniais, archeologiniais ir svarbiausia – numizmatiniais – duomenimis. Antrojoje straipsnio dalyje bandysime patikslinti seniausių surastų mūrinių pastatų datavimą ir nustatyti jų paskirtį.

Rašytiniai šaltiniai ir literatūra

Vienas iš pirmųjų apie Vilniuje kilusį gaisrą 1836 m. savo knygoje rašė Mykolas Balinskis.⁵ (1 pav.) Jis rėmėsi Karaliaučiaus archyve saugomu Daugpilio komtūro pranešimu Livonijos magistrui, paskelbtu 1833 m.⁶ Tiek viename, tiek kitame darbe pažymėta, kad dokumentas, aprašantis Vilniaus gaisrą, yra nedatuotas. Jame tik įrašyta, kad jis duotas Liksnoje⁷, penktadienį prieš Šv. Gertrūdą (kovo 17 d.). 1833 m., skelbiant šį dokumentą, jis buvo priskirtas 1399 m. Tokios datos nustatymą lėmė dokumente aprašomo kito įvykio datavimas. Be Vilniaus gaisro, pranešime kalbama ir apie tai, kad Vytautas sudaręs draugystės sutartį su totorių chanu, kuris kaip dovaną Vytautui atsiuntęs kupranugarį. Kaip tik dėl šios Vytauto sutarties su chanu dokumentas ir buvo datuotas 1399 m. M. Balinskis, rašydamas Vilniaus istoriją, pakartojo 1833 m. pateiktą dokumento datavimą. Taip pat jis knygos priede dar kartą publikavo ir visą pranešimo tekstą, kuris kartu buvo išverstas ir į lenkų kalbą. Netrukus, 1839 m., tekstą apie Vilniaus gaisrą paskelbė ir Teodoras Narbutas savo veikalė „Lietuvių tautos istorija“.⁸ Jis, remdamasis J. Voigto parašyta Prūsijos istorija⁹ ir 1833 m. darbu, taip pat rašo, kad gaisras Vilniuje kilęs 1399 m. Šią datą, pasiremiami M. Balinskio ir T. Narbuto knygomis, savo

darbuose minėjo ir daugelis vėlesnių XIX–XX a. pradžios tyrinėtojų.¹⁰

Tačiau praėjus keliems dešimtmečiams po to, kai pirmą kartą buvo publikuotas Daugpilio komtūro pranešimas, 1862 m., F. G. von Bungei publikuojant Livonijos dokumentų šaltinius antrąjį kartą, dokumento data buvo pakeista į 1418 m., o vėliau – į 1420 m.¹¹ Kaip paaiškinimas buvo rašoma, jog pirminiame dokumente (1833 m.) 1399 m. data paminėta dėl sutarties su totoriais, tačiau tokiu sutarčių būta ir daugiau; viena tokių – 1420 m.

1882 m. pasirodė Antonijaus Prochaskos parengtas dokumentų rinkinys „Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae“, kur dar kartą buvo publikuotas Vilniaus gaisrą minintis komtūro pranešimas.¹² Šiame dokumentų rinkinyje pranešimas jau datuojamas 1419 m. kovo 17 d. ir net nepažymima, kad jis neturi datos. Išnašoje A. Prochaska paaiškina tokios datos pasirinkimą. Tai vėlgi nulėmė dokumente minima žinia apie sutartį su Aukso Ordos chanu (*grote keiser von Tataren*). A. Prochaska rašo, kad Janas Dlugošas vienuoliktose Lenkijos kronikos knygoje¹³, kaip ir Daugpilio komtūro pranešime, taip pat mini Vytautui padovanotus kupranugarius ir kad juos jam 1419 m. dovanoję Edigos pasiuntiniai. A. Prochaskos parengtame dokumentų rinkinyje įdėtas ir dar vienas niekur kitur nepublikuotas, su Vilniaus gaisru susijęs dokumentas. 1419 m. birželio 11 d. Rastenburgo komtūras praneša, kad, po daug žalos Vilniui pridariusio gaisro, Vytautas įsakė pilį nedelsiant atstatyti ir patobulinti.¹⁴

Pateikta nauja Vilniaus gaisro data iškart visuotinai nebuvo priimta. Literatūroje ir toliau dažniausiai liko minimi 1399 metai. Tą, ko gero, lėmė tai, kad 1399 m. gaisro data buvo pateikta plačiajai visuomenei skirtuose M. Balinskio ir T. Narbuto knygoje. Tačiau pasitaikė ir išimčių. Taip jau minėtas Janas Fijalekas, 1923 m. publikuodamas Žilibero de Lanua (*Ghillebert de Lannoy*) Vilniaus aprašymą, išnašoje pateikia prieraišą, kad 1399 m. gaisras – tai sena mūsų istoriografijos klaida, besitęsianti nuo M. Balinskio laikų iki šių dienų ir kaip nuorodą, jog tai esąs 1419 m. gaisras, pateikia A. Prochaskos išleistą Vytauto dokumentų rinkinį.¹⁵ Lietuvoje taip pat ne iškart prigijo nauja gaisro data, dažnai netgi buvo vengiama jį apskritai minėti. Vienas pirmųjų 1419 m. gaisrą 1940 m. pamini Jonas Puzinas.¹⁶

Tarybinėje istoriografijoje 1419 m. Vilniaus gaisro data palaipsniui visuotinai ir be išlygų buvo priimta. Ją 1960 m. mini archeologas Adolfas Tautavičius¹⁷, 1971 m. – istorikas Mečislovas Jučas¹⁸ ir daugelis kitų vėliau apie Vilniaus pilis ar katedrą rašiusių autorių. Tiesa, galima paminėti, kad 1968 m. išleistoje Vilniaus miesto istorijoje šis Vilniuje įvykęs gaisras visai nepaminėtas¹⁹, o 1971 m. išleistoje enciklopedijoje įrašytos net dvi datos, kad Vilnius nukentėjęs nuo 1409 m. gaisro²⁰, o katedra sudegusi 1399 m.²¹ Per pastaruosius dvidešimt metų, atkūrus nepriklausomą Lietuvą, ir toliau minimi tik 1419 m., nors, kaip jau sakytą, V. Drėma laikėsi kitos nuomonės.

Gaisro datavimo problematika istorinių, archeologinių ir numizmatinių šaltinių duomenimis

Iš pradžių grįžkime prie rašytinių šaltinių ir dar kartą pabandykime įvertinti jų argumentaciją. Tiek 1399 m.,

tiek 1419 m. dokumentą datuojantys autoriai rėmėsi pranešime minima Vytauto draugystės sutartimi su Aukso Ordos chanu. Dokumente chanas nėra įvardytas. Iš kitų istorinių šaltinių mes žinome, kad Vytautas prieš 1399 m. rugpjūčio 12 d. įvykusį Vorsklos mūšį buvo sudaręs sąjungą su nuo Aukso Ordos sosto nušalintu chanu Tochtamyšu. Pastarasis, siekdamas susigrąžinti valdžią, apie 1398 m. paprašė Vytauto pagalbos ir su šeima persikėlė į Kijevą. Tuo tarpu apie Vytauto 1419 m. sudarytą sutartį su emyru Edyga mini tik J. Dlugošas. Jokių kitų šaltinių apie to laiko Vytauto santykius su Aukso Orda nėra. Taip pat pažymėtina, kad pranešime minimas chanas (*grote keiser*), o Edyga buvo tik emyras. 1419 m. datos patikimumu galima suabejoti dar ir dėl to, kadangi J. Dlugošas pasižymėjo gana laisvu šaltinių interpretavimu ir gana didele netikslumu gausa. Tad istorinių šaltinių analizė labiau leistų tikėti 1399 m. Vilniaus gaisro data. Tačiau kaip tada paaiškinti 1419 m. Rastenburgo komtūro pranešimą apie sudegusią pilį ir siekį ją greitai atstatyti?

Kilusio gaisro datavimo problematiką galėjo išspręsti 1984–1986 m. Vilniaus Katedroje vykę archeologiniai tyrimai ir nuo 1987 m. pradėti detalūs Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Jei šis gaisras tikrai kilo 1419 m., tai turėtų atsispindėti archeologinių tyrimų medžiagoje. Juk neįmanoma nepastebėti gaisro, kurio padaryta žala buvo tokia milžiniška. Vien tik įvertinus sumą, kuri nurodyta šaltinyje – 60 tūkstančių lydinių (apie 10,8 tonos sidabro arba apie 1000 kg aukso²²) – galima įsivaizduoti, kokia didelė turėjo būti Vilniui padaryta žala.²³

Vykdamas archeologinius tyrimus Žemutinės pilies teritorijoje, ne vieną kartą buvo užfiksuoti degusių sluoksnių, apdegę medinių ir net mūrinių pastatų fragmentai. Gaisro paženklinę sluoksnių rasti tiek Žemutinės pilies mažojo gynybinio aptvaro viduje²⁴, tiek į pietus²⁵ ir į rytus²⁶ bei į šiaurę²⁷ nuo jo. Sudegę mediniai pastatai rasti ir Katedros aikštėje po didžiojo kunigaikščio Gedimino paminklu.²⁸ Tyrimus vykdamas archeologai surastus gaisro nuniokotus sluoksnius datavo XIV a. pabaiga ir dažniausiai buvo linkę juos sieti su kryžiuočių antpuoliais.²⁹ Kaip žinia, istoriniuose šaltiniuose minima, kad Vilniaus pilys buvo puolamos 1390 m., 1394 m. ir paskutinį kartą – 1402 m. Tuo tarpu 1419 m. gaisro padariniams archeologai priskyre tik Valdovų rūmų kieme, mažojo gynybinio aptvaro viduje, surastus, į vieną vietą suverstus, apdegusius ir susilydžiusius arbaletų strėlių antgalius (apie 600 vnt.), vežimų ar svaidomųjų mašinų geležinius apkaustus bei apie 60 akmeninių sviedinių.³⁰ Taip pat kartą 1419 m. gaisro sluoksnius buvo išskirtas ir Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorėje.³¹

Nepaisant tokių prieštarų duomenų, atsakymo į klausimą, ar tikrai gaisras įvyko 1419 m., nebandyta ieškoti, nes visi buvo įsitikinę, kad gaisro 1419 m. tikrai būta.

Su šaltiniuose minimais Vilniaus pilių puolimais siejami ir visų surastų monetų kompleksų datavimai. Pažymėtina, jog visi jie rasti degusių sluoksniuose, o dalis monetų pažeistos ugnies. Iki 2009 m. rasti penki tokių monetų kompleksai³² (2 pav.). Net trys iš jų rasti į šiaurę nuo mažojo gynybinio aptvaro, arba Valdovų rūmų, buvusioje griovoje. Du monetų kompleksai į griovą pateko jau vėlesniais laikais, ją užverčiant, o vienas buvo rastas žemiausioje griovos lygyje.

Pirmasis monetų kompleksas rastas 2002 m. Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorėje, minėtoje griovoje. Nors monetų kompleksą sudarė Jogailos ir Vytauto monetos, datuojamos paskutiniuju XIV a. dešimtmečiu, tačiau lobis rastas XVI a. pradžios sluoksnyje. Lobis galėjo būti paslėptas ar pamestas kitoje vietoje, o čia, matyt, pateko statybų metu, lyginant žemės paviršių, nes, kaip rodo sluoksniai, XIV–XV a. lobia radimo vietoje egzistavo šlaitas, žemėjantis pietvakarių kryptimi. Tikėtina, kad lobis čia patekęs po 1513 m. Vilniaus pilis nusiaubusio gaisro ir po to sekusių tvarkymo darbų bei naujų statybų. Didelė rasto lobia monetų dalis yra pažeista ugnies ar didelio karščio. Šis lobis datuotas XIV a. pabaiga, galbūt – 1394 m.³³

Kitas monetų kompleksas rastas 2007 m. Valdovų rūmų šiaurinio korpuso priestato viduje, XVII a. datuojamuose sluoksniuose.³⁴ Kaip atskleidė tolimesni tyrimai, XIV a. pabaigos sluoksnis buvo aptiktas apie 2,5 m giliau. Surastą lobį sudaro Jogailos ir Vytauto monetos, datuojamos 1386–1396 m. Šis lobis savo sudėtimi beveik identiškas rastajam 2002 m. Monetos rastos vos apie 25 m atstumu į rytus nuo 2002 m. lobia. Tikėtina, kad tiek šis, tiek ir 2002 m. monetų lobis, buvo paslėpti vienu laiku – galbūt 1394 metais.

Trečiasis monetų kompleksas rastas 2008 m. plote, tarp Valdovų rūmų šiaurinio korpuso ir pirmosios ofšinos (dabar – Lietuvos nacionalinio muziejaus ekspozicijų pastatas), pietinio galo griovos apatinėje dalyje.³⁵ Iš viso rastos 7 lietuviškos Jogailos monetos. Monetos datuojamos maždaug 1388–1392 m. Monetų pametimas ar išmetimas taip pat sietinas su pilies puolimu 1394 m.

Ketvirtasis monetų kompleksas rastas 2002 m. – apie 20 m į pietus nuo Valdovų rūmų rytinio ir pietinio korpusų sandūros.³⁶ Čia, virš žemiausio medinio užstatymo lygmens, maždaug 5 metrų gylyje, medinio pastato degusių sluoksnyje, buvo rastas sulipusių degusių monetų stulpelis. Šį stulpelį sudarė šeši Jogailos LDK denarai, kaldinti apie 1388–1392 m. Monetų stulpelio pametimas datuotas apie 1390 arba 1394 m.

Penktasis monetų kompleksas datuojamas jau kiek vėlesne data, kadangi jame buvo rasta moneta, kuri priskiriama XIV–XV a. sandūrai (**3 pav.**). 2005 m. Valdovų rūmų pietinio-vakarinio korpusų sandūros išorėje, ties mūru M25, degusių ir skiedrų sluoksnyje rasta 12 monetų: Jogailos denarai su raiteliu (6 vnt.), Jogailos/Vytauto denarai su dvigubu kryžiumi skyde/ietigalis su kryžiumi (4 vnt.), Smolenske Vytauto kaldintas denaras su stulpais/liūtu (1 vnt.) ir Čekijos Václavo IV (1378–1419) Prahos grašis. Atsižvelgus į komplekse rastas monetas (Prahos grašis ir Smolensko moneta) ir į radimo aplinkybes (archeologinis sluoksnis), prieita prie išvados, kad monetos pamestos arba išmestos XV a. pradžioje, po paskutinio kryžiuočių antpuolio – po 1402 m. vasaros.³⁷

Jei XIV a. pabaigos įvykius numizmatiniai radiniai atspindi labai ryškiai, be monetų kompleksų, visoje teritorijoje buvo rastas ir labai didelis kiekis pavienių monetų, tai su 1419 m. galėjusiu įvykti gaisru mes kol kas negalime susieti nė vieno iš monetų kompleksų radinių. Čionai reikėtų pažymėti, kad po 1410 m. laimėto Žalgirio mūšio, apie 1411–1430 m., Vytautas pradėjo kaldinti naujas LDK monetas – stulpai / ietigalis su kryžiumi.³⁸ Šių monetų

3 pav. LDK. Vytautas. Denaras kaldintas apie 1401 m. Sk. 12 mm, sv. 0,161 gr. Rasta 2010 m. Eduardo Remeco nuotrauka.

Fig. 3. The Grand Duke of Lithuania Vytautas Denar minted c. 1401. Diameter: 12 mm, weight: 0.161 g. Found in 2010. Photo by Eduardas Remecas.

emisija buvusi kelis kartus didesnė negu iki tol kaldintų LDK monetų.³⁹ 1419 m. apyvartoje naujų Vytauto monetų turėjo būti jau nemažas kiekis. Kilusio gaisro metu šių monetų turėjo pasitaikyti tiek degusių sluoksniuose, tiek ir iki gaisro susiformavusiame sluoksnyje. Tačiau Žemutinės pilies teritorijoje terasti vos du maži (po 3–4 monetas) kompleksai su apie 1411–1430 m. Vytauto kaldintomis monetomis.⁴⁰ Pažymėtina, jog abu jie rasti ne degusių sluoksnyje. Be šių mažų kompleksų, iki 2006 m. Žemutinės pilies teritorijos įvairiose vietose rasta 31 pavienis apie 1411–1430 m. Vytauto kaldintų monetų radinys.⁴¹ Ir nė viena jų nebuvo aptikta degusių sluoksnyje. Tai yra, priešingai rastoms XIV a. monetoms, kurios buvo išmestos likviduojant gaisro padarinius, visos apie 1411–1430 m. Vytauto kaldintos monetos yra pamestos. Tad galima konstatuoti, jog numizmatiniai radiniai nepatvirtina, jog Vilniaus pilyse 1419 m. būta gaisro. Tada kyla klausimas, ar galima Žemutinės pilies teritorijoje aptiktus XIV a. pabaigos gaisro sluoksnis sieti ne su kryžiuočių puolimais, o su Daugpilio komtūro minimu gaisru ir ar tikrai pranešimo data galėtų būti 1399 metai?

Kaip žinia, paskutinis XIV a. dešimtmetis Vilniui buvo labai neramus. 1390 ir 1394 metais įvyko du didžiausi pilies puolimai. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad 1390 m. puolimo metu visiškai sunaikinta Kreivoji pilis⁴², o Žemutinė pilis turėjo likti nepaliesta. 1394 m. puolimas jau pridarė žalos ir Žemutinei piliai, tačiau rašytiniai šaltiniai mini tik apie smarkiai apgriautas sienas.⁴³ Apie paskutinį 1402 m. Vilniaus puolimą pastarųjų metų literatūroje dažniausiai tik užsimenama ir nurodoma, jog Vilniaus pilys nesėkmingai pultas ir 1402 metais. Tuo tarpu žinoma, kad Ordinas liepos mėnesį drauge su Švitrigaila organizuoja žygį į Vilnių. Kariuomenę vedė komtūras Helfenšteinas. Žygio metu norėta pasodinti Švitrigailą į didžiojo kunigaikščio sostą. Vilniuje būta Švitrigailos šalininkų, tačiau Vytautas apie tai iš anksto sužinojo ir liepė nužudyti 6 miestiečius.⁴⁴ Tad nors Ordino kariuomenė ir buvo priartėjusi prie Vilniaus, tačiau šis žygis baigėsi be puolimo. Apie tuos pačius įvykius minima ir Marcino Bielskio kronikoje, ir Alberto Vijūko-Kojelavičiaus Lietuvos istorijoje, tik šie autoriai įvykius klaidingai susiejo su 1394 m. data.⁴⁵

4 pav. Vilniaus pilių raidos planai: a) XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia b) XV a. pradžia c) XV a. pabaiga–XVI a. pradžia (autorė architektė Rasa Abramauskienė).

Fig. 4. Plans of the development of the castles in Vilnius: a) late 13th – early 14th century; b) early 15th century; c) late 15th – early 16th century (created by Architect Rasa Abramauskienė).

Tad nors dalis archeologų, taip pat ir šių eilučių autorius, atitinkamuose gaisro sluoksniuose vieną iš rastų monetų kompleksų siejo su 1402 m. Vilniaus puolimu, išsamesnė šaltinių analizė rodo, jog 1402 m. pilių puolimo nebuvo. Iš čia sektų, kad vieninteliai metai, kada Žemutinėje pilyje galėjo kilti didelio masto gaisras, buvo tik 1394 m. Tačiau ir ši data kelia abejonių dėl keleto priežasčių. Pirmiausia – jei priešui apšaudant pilis, gaisrai ir galėdavo kilti, jie galėjo būti tik lokalūs, nes gynėjai tam buvo pasiruošę ir bet kokias kilusias liepsnas greitai užgesindavo. Tuo tarpu archeologiniai tyrimai rodo, kad gaisro žymės pasklidusios labai didelėje Žemutinės pilies teritorijoje. Antra – gaisro sluoksniuose rasta labai daug sudegusių arba apdegusių radinių, o tai rodo, jog žmonės nebuvo pasiruošę gelbėti savo turto. Tai gali liudyti tik apie atsitiktinai kilusį gaisrą. Trečia – kaip tada paaiškinti jau minėtą monetų kompleksą, kuriame būta monetos, datuojamos XIV–XV a. sandūra? Tad ar tikrai šis gaisras negalėjo kilti 1399 metais?

Atsakymo į šį klausimą vėl bandykime ieškoti, pasiremdami numizmatinių šaltinių duomenimis. Kaip jau minėta, gaisro sluoksniuose buvo rasti penki monetų kompleksai: du – su apie 1388–1392 m., du – su 1386–1396 m. datuojamomis monetomis, ir vienas – su apie 1401 m. datuojama moneta. Skirtingose vietose aptiktus gaisro sluoksnius geriau datuoti padėjo po šiais sluoksniais surastos kitos monetos. Taip į pietus ir į rytus nuo Valdovų rūmų po gaisro sluoksniais buvo rastos tiek Jogailos apie 1388–1392 m. kaldintos monetos, tiek ir Vytauto monetos, kaldintos apie 1392–1396 m. Taip pat datuojamų monetų po degusių sluoksniais buvo rasta ir plote į šiaurę nuo Valdovų rūmų. Ir tik vidiniame kieme, mažajame aptvare, po gaisro sluoksniu rastos išskirtinai Jogailos monetos, datuojamos maždaug 1386–1388 m. Tačiau mažojo aptvaro plotas labai nukentėjo nuo vėlesnių rekonstrukcijų darbų, ir didelė dalis paviršiaus buvo pažeminta, nukasant ir gaisro, ir žemesnius sluoksnius. Numizmatiniai radiniai atskleidžia, kad Žemutinės pilies teritorijoje aptiktų gaisro sluoksnių tikrai negalima datuoti 1390 m., mat po degėsiomis rasta monetų, kaldintų jau po 1392 m. Tačiau ar gaisras kilo 1394 m., ar 1399 m., – rastos monetos negali parodyti, kadangi šiuo laikotarpiu apyvartoje cirkuliavo tokios pačios monetos, ir tik apie 1401 m. Vytautas išleido naujo pavyzdžio monetas.⁴⁶ Kaip tik viena šio pavyzdžio moneta, kaldinta Smolenske, ir buvo rasta viename iš monetų kompleksų. Taip pat egzistuoja nuomonė, kad ši moneta galėtų būti datuojama apie 1399–1401 m.⁴⁷ Čia reikia pažymėti, kad nors pastarasis monetų kompleksas ir rastas degusių sluoksnyje, jis – vienintelis iš visų kitų, kurio monetos nėra pažeistos ugnies. Tad galima daryti prielaidą, kad monetos buvo pamestos jau po įvykusio gaisro, kurio tikslesnį datavimo laiką atskleidė archeologiniai 2010 m. tyrimai.

Archeologiniai tyrimai 2010 m. ir monetų radiniai

2010 m. archeologiniai tyrimai vyko Valdovų rūmų šiaurinio ir vakarinio korpusų sankirtos išorėje, į šiaurę nuo mūro M22 (tyrimų vadovas – archeologas Povilas Blaževičius). Nors tirtas plotas nedidelis, tačiau jis nustebino XIV a. pabaigos monetų radinių gausa. Po dalinai

5 pav. Vilniaus pilių statinių XIII a. antroje pusėje – XIV a. pirmojoje pusėje planas pagal N. Kitkauską: I etapas pažymėtas juodai; II etapas – raudonai; III etapas – rausvai. 1 – mažojo gynybinio aptvaro sienos; 2 – katedra; 3 – kvadrato formos bokštas; 4–6 – mažojo gynybinio aptvaro sienos; 7–10 – didžiojo gynybinio aptvaro sienos; 11 – Vyskupo namas; 12 – aukštutinės pilies medžio ir žemės gynybinis aptvaras.

N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 34.

Fig. 5. Plan of the structures of the castles in Vilnius in the second half of the 13th – first half of the 14th century according to N. Kitkauskas: stage I in black; stage II in red; stage III in pink. 1 – the walls of the small enclosure; 2 – the Cathedral; 3 – square tower; 4–6 – walls of the small enclosure; 7–10 – the walls of the great enclosure; 11 – the bishop's house; 12 – the wood and earth enclosure of the Upper Castle. N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 34.

atkasto medinio pastato grindų lentomis rastas nedidelis monetų kompleksas – apie 17 monetų. Tikslaus monetų kiekio nebuvo įmanoma nustatyti, nes dalis monetų labai nukentėjusios nuo gaisro. Dėl labai blogos monetų būklės dalies jų nepavyko ir tiksliai identifikuoti. Taip pat rastas ir vienas visiškai sudegęs sidabro gabaliukas. Ši monetų kompleksą sudarė vienas Karolio I (1346–1378) Prahos grašis ir apie 16 Jogailos LDK monetų su raiteliu, kaldintų apie 1388–1392 m. Toliau tęsiant tyrimus, po pastato grindimis buvo aptiktas dar didesnis kiekis monetų. Visame atkastame plote surinkta dar daugiau kaip 20 monetų. Taip pat buvo rasta dešimt sveikų arba jų dalių švininių plombų, kurios skirtos audeklams antspauduoti. Visi šie radiniai rasti juodų žemių, susimaišiusių su degėsiomis ir statybinio gruntu, sluoksnyje. Kaip paaiškėjo vėliau, šis sluoksnis suverstas ant šalia buvusios griovos krašto – tos pačios, kurioje anksčiau rasti trys to paties laiko monetų kompleksai. Suverstame sluoksnyje rasta Vaclavo IV (1378–1419) Prahos grašių, Revelio artigas, kaldintas apie 1385–1395 m., Jogailos LDK monetų su raiteliu, kaldintų apie 1388–1392 m., Vytauto PEČAT tipo monetų, kaldintų

apie 1393–1396 m., ir Vytauto moneta su raiteliu ir stulpais, kaldinta apie 1401 m. (4 pav.) Pastaroji rasta moneta ir buvo svarbiausias sluoksnį datuojantis radinys.

Po visų atliktų archeologinių ir numizmatinių tyrimų paaiškėjo, kad kilusio gaisro padariniai buvo likviduojami, supilant degėsius į griovą. Tyrimų metu aptikti sluoksniai, supilti iš mažojo gynybinio aptvaro, arba iš ploto, buvusio už sienos M22. Apie 1401 m. datuojama Vytauto moneta iš kitų rastų monetų tarpo išsiskyrė gera savo būkle. Moneta, skirtingai negu didžioji dalis kitų rastų monetų, nepažeista ugnies ir ji nukaldinta dar nenudilusiais spaudais. Tai, kad ši moneta aptikta žemiau buvusiuose sluoksniuose negu monetų kompleksas su Jogailos sudegusiomis monetomis, rodo, jog pilies tvarkymo darbai vyko ne iš karto, tačiau arba tik po kurio laiko, arba palaipsniui. Tai patvirtina ir 2005 m. į pietus nuo mažojo gynybinio aptvaro, taip pat šlaito vietoje, degėsių sluoksnyje, rastas monetų kompleksas. Jame Jogailos monetos ir Vytauto Smolenske apie 1401 m. kaldinta moneta taip pat nebuvo degusios. Tiek 2005 m., tiek 2010 m. iširtuose degėsių sluoksniuose skirtingose vietose rastos nedegusios apie

1401 m. datuojamos monetos leidžia tvirtinti, kad Vilniaus pilis nusiaubęs didysis gaisras kilo būtent XIV–XV a. sandūroje, o tvarkymo darbai vyko ir XV a. pradžioje. Taigi, paskutiniųjų metų archeologiniai ir numizmatiniai tyrimai patvirtino, jog ketvirtajame XIX a. dešimtmetyje nustatyta Daugpilio komtūro pranešimo Livonijos ordino magistrui data buvo teisinga, ir Vilnių nusiaubęs gaisras kilo ne 1419 m., o 1399 m. pirmojoje kovo mėnesio pusėje.

Mūrų ir pastatų datavimo problematika

Nustačius, kad Vilniaus gaisras įvyko ne 1419 m., o 1399 m., ateityje būtinais reikės peržiūrėti ir iš naujo sudatuoti pilių teritorijoje rastus mūrus ir pastatus, ir sutikslinti tirtų archeologinių sluoksnių ir radinių datavimą. Šiame straipsnyje tokių tikslų sau nekelsime, tačiau būtina pateikti kelis pastebėjimus, kurie kardinaliai pakeis mums iki šiol diegiamas žinias apie Vilniaus Žemutinės pilies raidą XIV–XV a. (5 pav.)

Pirmiausia – naujos gaisro datos nustatymas kardinaliai keičia Katedros statybos raidą, tačiau apie tai bus rašoma vėliau. Be Katedros sunaikinimo ir pastatymo laiko, tiksliai gaisro data atskleidė ir kitų pastatų tikslų nugriovimo laiką. Mažojo aptvaro vidiniame kieme stovėjusių pastatų – M2 ir M3 – nugriovimai buvo siejami su XIV a. pabaigoje vykusiais kryžiuočių antpuoliais ir pastatai buvo datuojami XIII pabaiga/XIV a. pradžia – XV a. pradžia.⁴⁸ Dabar galime tvirtinti, kad M2 ir M3 pastatai nukentėjo nuo 1399 m. gaisro, o netrukus, kaip buvo ir manyta, XV a. pradžioje jie visiškai nugriauti. Tas pats pasakytina ir apie apvalų bokštą M20A. Anksčiau tyrimus vykdę archeologai buvo nustatę, kad apvalus bokštas nugriautas antrojoje XIV a. pusėje ar XV a. pradžioje.⁴⁹ Labai svarbu pažymėti, kad turėdami apvaliojo bokšto nugriovimo datą, dabar mes jau galime tiksliai pasakyti ir viršum šio bokšto pastatyto aštuoniakampio bokšto (M20) stovėjimo laiką. Kiek anksčiau, taip pat su numizmatinių, archeologinių ir istorinių duomenų pagalba, buvo nustatyta, kad aštuoniakampis bokštas nugriautas pačioje 1546 m. pabaigoje.⁵⁰ Tad aštuoniakampis bokštas, statytas baltiško (vėdinės) plytų perrišos būdu, stovėjo nuo XV a. pradžios iki 1546 m. pabaigos. Esami duomenys visiškai paneigia naujausiame architekto N. Kitkauskas darbe pateiktą bokšto datavimą, kur autorius, ignoruodamas archeologų duomenis ir pasiremdamas vien plytų dydžiais ir jų kraštinių proporcijomis, kurios yra tokios pat, kaip sienų M1, M1A, apvaliojo bokšto M20A bei pastato M2, aštuoniakampį bokštą priskyrė pirmajam mūrinės statybos etapui ir datavo antrąja XIII a. puse.⁵¹

Su po 1399 m. gaisro prasidėjusiomis naujomis statybomis aiškiai siejasi ir dar kelių mūrų statybos, tačiau dėl dar neparuoštų atliktų archeologinių-architektūrinių tyrimų atskaitų, straipsnyje šių mūrų neminėsime. Taip pat akivaizdu, kad didelę dalį archeologinių tyrimų metu surastų apdegusių medinių pastatų, datuojamų XIV a. pabaiga–XV a. pradžia, irgi galėtume susieti su 1399 m. gaisru. Tačiau per daugiau kaip du dešimtmečius Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų tyrimų laiką ligi šiol vis dar neparengta bendra surastų medinių pastatų suvestinė. Tad tik ateityje mes galėsime sužinoti, kokio gi masto buvo 1399 m. Vilniuje kilęs gaisras.

Seniausių mūrų ir pastatų statybos laikas ir paskirtis

Žinant mūrų ir pastatų griovimą laiką, norėtusi išsiaiškinti ir tikslesnes jų pastatymo chronologines ribas, taip pat ir jų paskirtį. Tiek archeologai, tiek ir architektas N. Kitkauskas vieningai sutaria, kad pastatas M2 veikiausiai buvo pastatytas antrojoje XIII a. pusėje arba XIV a. pradžioje.⁵² Manoma, kad tai – ankstyviausias laikas, kada buvusi pradėta mūrinė statyba Lietuvoje. Šio laiko statyboms taip pat priskiriamos ir gynybinės M1, M1A sienos bei apvalusis bokštas. N. Kitkauskas naujausioje savo knygoje šiuos mūrus priskyrė pirmajam statybų etapui. (6 pav.) Gaila, bet knygoje mes nerandame informacijos, kaip autorius datuoja kiekvieną iš trijų išskirtų ankstyviausio mūro statybų etapų. Galime tik numanyti, kad jis, kaip ir anksčiau, pirmąjį statybų etapą datuoja antrąja XIII a. puse, o trečiąjį – XIII–XIV a. sandūra bei pirmąja XIV a. puse.⁵³ Pastato M3 pastatymo laikas, archeologų manymu, yra toks pats, kaip ir pastato M2 ar gynybinių sienų⁵⁴, o N. Kitkausko nuomone, pastatas priskirtinas antrajam statybų etapui.⁵⁵

Tikslesnių datų apie šių mūrų statybą numizmatiniai duomenys pateikti negali, nes monetos LDK atsirado tik XIV a. pabaigoje. Antrojoje XIII a. pusėje ir visą XIV a. apyvartoje cirkuliavo tik sidabro lydiniai ir jų dalys, tačiau jų datavimo laikas labai platus. Tad galimas mūrų statybos pradžios datas reikia bandyti išsiaiškinti iš jau turimų duomenų.

Šiuo metu seniausia nustatyta su mūro konstrukcijomis susijusi data – 1327 metai. Su dendrochronologinių tyrimų pagalba nustatyta, kad 1326–1327 m. žiemą kirstos lentos mūrinės M25 sienos rostverkui.⁵⁶ Ši gauta data archeologams pastaruoju metu leido daryti preliminarią išvadą, jog ankstyviausi mūriniai pastatai ir mažojo aptvaro gynybiniai įtvirtinimai turi būti datuojami pirmąja XIV a. puse (XIII a. pabaiga?).⁵⁷ N. Kitkauskas naujausioje savo knygoje šį mūrą priskyrė paskutiniam – trečiajam – statybų etapui.⁵⁸

Iki šiol nėra tiksliai žinoma ir kokia buvo pastatų M2 bei M3 paskirtis. Pastatas M2 vadinamas gyvenamuoju pastatu⁵⁹ arba pažymima, kad jis stovėjo labai svarbioje vietoje, pilių teritorijos gynybinio aptvaro centre, be abejonės, priklausiusio šalies valdovui ar dvasinės institucijos šeiminkui.⁶⁰ Apie pastatą M3 nurodoma, kad tai – puošniausias ir didžiausias to meto mūrinis pastatas Žemutinės pilies teritorijoje ir dėl to XIV a. jis kurį laiką galėjo būti valdovo rezidencija, bet dėl jame rastų išskirtinių radinių daroma prielaida, jog tai galėjo būti ir kulto pastatas – šventykla.⁶¹

Nors pastaruoju metu jokių naujų duomenų, galinčių atskleisti šių pastatų paskirtį, negauta⁶², tačiau detalesnė jau turimų duomenų analizė leidžia neabejoti, kad vienas iš šių pastatų tikrai buvo kulto pastatas – bažnyčia arba koplyčia. Pastatų tyrimus vykdžiusių archeologų nuomone, tai galėjo būti pastatas M3, tačiau tyrėjai neįžvelgė kelių labai svarbių detalių, susijusių su pastatu M2.

Pastatas M2 pastatytas mažojo gynybinio aptvaro centre, jo planas – pailgas stačiakampis, išliko apie 8x10 m dydžio pastato dalis su 5,5 m pločio patalpa viduje. (7 pav.) Rytinė pastato dalis išardyta 1831 m., kasant ap-

6 pav. V. Pastato M 2 – Gedimino laikų bažnyčios pastato – liekanos (vaizdas iš rytų). N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 74.

Fig. 6. The remains of building M 2, the church from the reign of Gediminas (view from the East). N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 74.

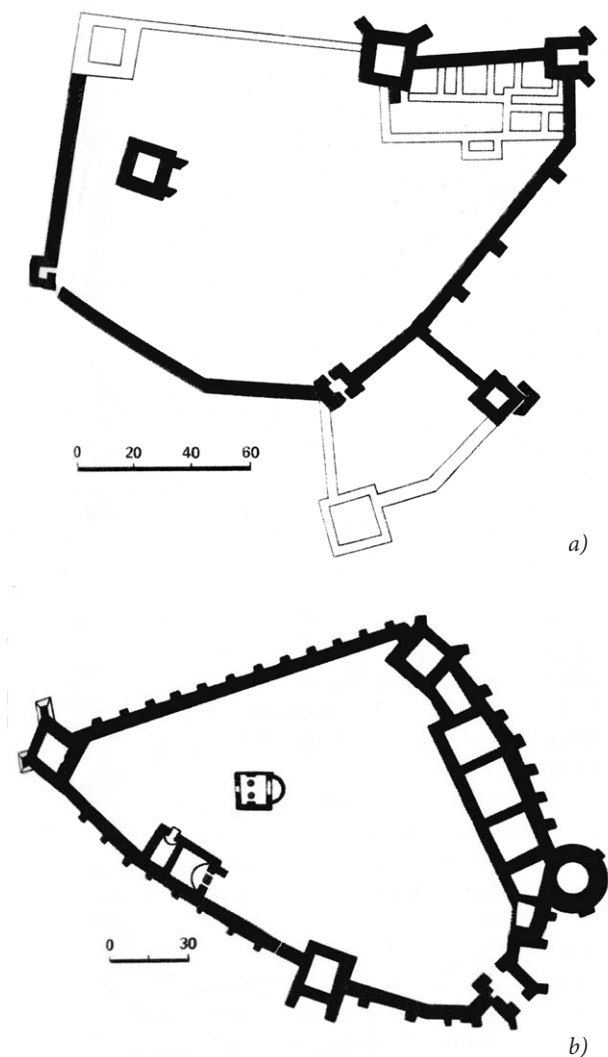
sauginį Vilniaus tvirtovės griovį. Sienų vidiniai paviršiai buvo skaidomi nišų, kai kuriose nišose įrengti švieslangiai. Pastatas galais orientuotas į šiaurės vakarus ir pietryčius. Būtent pastato vieta ir jo orientacija ir parodo, kad šis pastatas buvo ne kas kita, o kulto pastatas. Pilyse arba įtvirtintose vietovėse gyvenamieji pastatai visada būdavo statomi šalia gynybinių sienų. To priežastis – taupomos brangios statybinės medžiagos, kadangi statomos ne keturios, o tik trys sienos, be to, pastatai kartu buvo ir gynybiniai įtvirtinimai, iš kurių būdavo galima apšaudyti priešą. Vien pažvelgę į Vilniaus pilių užstatymo planą, pamatysime, jog visi pastatai pastatyti, prišliėjus juos prie gynybinės sienos, ir tik bažnyčios bei vėliau, nugriovus mažąjį gynybinį aptvarą, ir Valdovų rūmai, pastatyti atskirai. Tad pastatas M2 analogiškas katedrai ir Šv. Onos-Šv. Barboros bažnyčioms. Kaip analogus dar galima paminėti ir kitas LDK pilis: Gardino, Lucko ir Naugarduko (**8 pav.**), kuriose bažnyčios taip pat buvo pastatytos gynybinio aptvaro viduje.

Kad tai bažnyčios pastatas – rodo ir jo orientacija. Dažniausiai visos bažnyčios buvo statomos, orientuojant viena kryptimi: rytai-vakarai. Bažnyčių altorius pagal nusistovėjusias teologijos idėjas buvo statomas rytuose, nes būtent iš rytų atėjo Kristus. Psalmėse sakoma: „šlovinkime Viešpatį, žengiantį į dangų rytuose“.⁶³ Tokiomis kryptimis orientuotos ir Katedros, ir Šv. Onos-Šv. Barboros, ir didelė dalis kitų Vilniuje esančių bažnyčių. Tik su retomis išimtimis, kai bažnyčias įkomponuodavo į jau užstaty-

tas erdves, jų orientacija būdavo pakeičiama. Šio pastato paskirtis gal būtų įminta daug anksčiau, jei šalia rytinės sienos būtų rasta apsidė, tačiau ši pastato dalis nugriauta 1831 m., kasant apsauginį Vilniaus tvirtovės griovį.

Pažymėtina, kad pastato M2 išlikęs dydis 8x10 m labai panašus į Gardino (9x9 m dydžio) ir Naugarduko (12x13 m dydžio) pilyse stovėjusių bažnyčių dydžius. Pastarosios bažnyčios datuojamos XIV a. pradžia.⁶⁴ Viena jų – Naugarduko – minima 1323 m. sausio 25 d. ir gegužės 26 d. Gedimino laiškuose. Šiuose laiškuose taip pat paminėtos ir Vilniuje, kaip rašoma prieš porą metų, tai yra apie 1320 m., pastatytos dvi bažnyčios dominikonams ir pranciškonams. Tačiau tikėtina, kad tokia bažnyčia buvusi pastatyta tik viena, kadangi valdovo laiške pranciškonų ordino vienuoliams yra rašoma, jog netrukus duosime bažnyčią ir dominikonams, o laiške dominikonų ordino vienuoliams apie pastatytą bažnyčią ir visai neužsiminta. Tad ar tik negali būti, jog pastatas M2 yra Gedimino laiškuose minima pranciškonų bažnyčia?

Archeologas Gediminas Vaitkevičius Gedimino laiškuose minimą bažnyčią siejo su bažnyčios pamatais, surastais po Katedra.⁶⁵ Tačiau tai mažai tikėtina ir tam egzistuoja kelios priežastys. Pirmiausia, yra nustatyta, kad seniausia įtvirtinta Žemutinės pilies vietovė buvo mažasis aptvaras, kurio sienos statytos XIV a. pradžioje (ankstyviausia nustatyta data – 1327 m.). Didžiojo aptvaro sienos, manoma, statytos XIV a. viduryje–antrojoje šio amžiaus pusėje.⁶⁶ Tad neįtvirtintoje arba menkai įtvirtintoje vietoje

7 pav. Naugarduko (a) ir Gardino (b) pilių planai su viduje pastatytomis bažnyčiomis.

Fig. 7. Plans of the Navahrudak (a) and Hrodna (b) castles with the churches built inside them.

bažnyčia negalėjo būti statoma. Antra, kaip yra pastebėjęs N. Kitkauskas, pastato M2 kampuose nėra kontraforsų, o tai rodo, jog pastatas priklauso ikigotikiniam laikotarpiui.⁶⁷ Tuo tarpu seniausi mūro pamatai, rasti po Katedra, turi kontraforsus. Tokio pat plano ir pilies teritorijoje buvusios Šv. Onos bažnyčios pamatai. Pastaroji, manoma, statyta XIV a. pabaigoje. Tad ir seniausi Katedroje surasti pamatai gali būti datuojami ne anksčiau kaip XIV a. pabaiga. Trečia, pastato M2 statybos technologija, kai vidinėje statinio pusėje būdavo daromos nišos, taip pat rodo, jog šis pastatas yra seniausias iš visų, iki šiol Lietuvoje rastų.⁶⁸ Tokia pati konstrukcija dar pritaikyta ir M1 sienai. Tad visi požymiai rodo, kad pastatas M2 yra ne kas kita, o apie 1320 m. didžiojo kunigaikščio Gedimino pavedimu pastatyta bažnyčia pranciškonų ordino vienuoliams. Ji buvo būtina, norint pritraukti į Vilnių kvalifikuotų amatininkų ir pirklių. Viduramžių Europoje be bažnyčios, teikiančios amatininkams ir pirkliams globą, šių tikslų pasiekti būtų buvę neįmanoma.⁶⁹ Šis, apie 1320 m. pastatytas, bažnyčios pastatas Žemutinėje pilyje išstovėjo iki

1399 m. gaisro, o XV a. pradžioje buvo nugriautas. Tačiau ar šis pastatas iki jį sunaikinusio gaisro visą laiką ir buvo bažnyčia – neišku. Galbūt šią bažnyčią reikėtų sieti ir su šaltiniuose minima pilies teritorijoje buvusia Šv. Martyno bažnyčia? Nors J. Dlugošas teigia, kad 1387 m. Jogaila fundavo Šv. Martyno bažnyčią Aukštutinėje pilyje⁷⁰, ir šią žinią kartojo visi vėlesni autoriai⁷¹, tačiau iki šiol jokių tai patvirtinančių duomenų nėra – nerasta nei pamatų, nei to laiko šaltinių. Ir nežinoma, ar ši bažnyčia buvusi medinė ar mūrinė. Tuo tarpu Žemutinės pilies teritorijoje, kaip dabar žinome, bažnyčios pastatas jau egzistavo, tad jis visiškai galėjo būti pavadintas Šv. Martyno bažnyčia.

Išsiaiškinus pastato M2 paskirtį, tampa gerokai aiškesnė ir pastato M3 paskirtis. Šis pastatas dėl jo didumo, puošnumo ir jame rastų išskirtinių radinių, sietinų su bažnyčios inventoriu, manyta, kurį laiką galėjęs būti valdovo rezidencija arba šventykla. Tačiau dėl pastato orientacijos pietų-šiaurės kryptimi ir dėl to, kad pastatas prišlietas prie gynybinės sienos, jo tikrai negalime laikyti kulto pastatu. Tad tenka tik pritarti archeologų išsakytai nuomonei, jog pastatas M3 buvo reprezentacinis valdovų pastatas. O kaip tada paaiškinti su bažnyčia sietinus radinius? Ko gero, šie radiniai gali būti sietini su žinomu faktu, jog 1387 m. Jogaila Vilniaus vyskupui Andriui paskyrė vieną mūrinį namą pilies ribose ir keturis medinius namus.⁷² Kaip tik pastatas M3 ir turėjo būti tasai mūrinis pastatas. Kitų, be jau minėtų bažnyčios, tuo laikotarpiu datuojamų mūrinių pastatų pilies teritorijoje iki šiol nerasta. Tiesa, reikia pažymėti, kad N. Kitkauskas antrosios XIV a. pusės statybai priskiria Vyskupų rūmus⁷³, tačiau toks pastato datavimas labai abejotinas. Šis pastatas pilnai nebuvo ištirtas, tik viršutinė jo dalis. Pastato datavimas paremtas pietinės sienos mūro liekanose rastu XIV a. Prahos grašiu.⁷⁴ Tačiau kokio valdovo Prahos grašis – nėra žinoma. Lietuvoje ir Žemutinės pilies teritorijoje randami tik Karolio I (1346–1378) ir Vaclovo IV (1378–1419) Prahos grašiai, tačiau visi jie aptikti paskutiniojo XIV a. dešimtmečio arba XV a. sluosniuose. Intensyviausias Prahos grašių cirkuliacijos laikas – pirmoji XV a. pusė. Taip pat pažymėtina, jog šis pastatas iš kitų išsiskiria savo itin dideliu dydžiu (58x11 m). Tokių didelių pastatų iki pirmosios XV a. pusės pilies teritorijoje daugiau nebuvo. Vyskupų rūmų analogu (dydis, išplanavimas, švieslangiai-šaudymo angos) galima laikyti Aukštutinės pilies rūmus, kurie datuojami pirmąja XV a. puse.⁷⁵ Tad kyla pagrįstų abejonių, ar ir Vyskupų rūmų pastatas neturėtų būti datuojamas XV a. pradžia. Taip pat galima pažymėti ir keistą, o gal ir ne – pastatų išdėstymo tvarkos panašumą – pastatų M2 ir M3 bei katedros ir Vyskupų rūmų pastato. Apibendrinant turimą medžiagą, galima daryti prielaidą, jog pastatas M3 nuo 1387 m. iki 1399 m. gaisro priklausė Vilniaus vyskupui, o nuo XV a. pradžios vyskupams jau buvo pastatytas naujas pastatas.

Šv. Stanislovo bažnyčios (Katedros) datavimo problema

Kaip paaiškėjo, Jogailos laikų bažnyčia išstovėjo tik iki 1399 m. kovo vidurio. Tad literatūroje minima naujoji Vytauto bažnyčia turėjo būti pastatyta gerokai anksčiau. Gaila, tačiau jokių duomenų apie Vytauto laikų bažnyčios

pastatymo laiką ir jos išvaizdą neturime. Tik yra žinoma, kad jau 1423 m. Vilniaus vaivada Albertas Montvydas iš pietų pusės prie naujos bažnyčios pastatė koplyčią.⁷⁶ Tiesa, literatūroje minima, jog sudegusią bažnyčią didysis kunigaikštis Vytautas netrukus atstatė iš pamatų, gerokai praplėstą ir labai aukštą, ir naujoji bažnyčia buvusi pašventinta 1407 m.⁷⁷ Ši data atsirado po to, kai T. Narbutas savo darbe paskelbė iš architekto Martyno Knakfuso sūnaus Joachimio Knakfuso įsigytus Vilniaus katedros vaizdus ir po antrosios bažnyčios vaizdu parašė, kad ją pastatė Vytauto Didžiojo ir kunigaikštienės Onos atkviestieji vokiečiai amatininkai „gotiškame skonyje“, – baigta 1407 m.⁷⁸ Bet ar šia data galima tikėti?

Kaip žinia, T. Narbutas paskelbti keturių katedrų vaizdai nėra patikimi, taip pat žinome, kad ir pačiu T. Narbutu negalima visiškai pasitikėti. Tad, kad įsivaizduotume, kada galėjo būti pastatyta naujoji bažnyčia, reikia palyginti su kitais po gaisrų nuniokotais katedrų atstatymų darbais. Nors nėra tikslų datų, kada katedros po vėlesnių jas nusiaubusių gaisrų buvo atstatytos, tačiau žinoma, kad po 1513 m. gaisro iki 1530 m. gaisro ji dar nebuvo galutinai atstatyta. Po 1530 m. gaisro bažnyčios statybos darbai vyko iki XVI a. vidurio.⁷⁹ T. Narbutas rašė, kad nauja bažnyčia pastatyta architekto italo Zenobio 1533–1538 m.⁸⁰ Po 1610 m. gaisro Katedros remontas užtruko iki 1632 m.⁸¹, o Šv. Kazimiero koplyčia buvo statoma septynerius metus – nuo 1624 iki 1630 m.⁸² Lauryno Gucevičiaus Katedros rekonstrukcija truko nuo 1782 iki 1792 m. Šie turimi duomenys rodo, kad XVI–XVIII a. po katedras nuniokojusių gaisrų jos būdavo atstatomos ne greičiau kaip per šešerius metus, o dažnai tam neužtekdavo ir dešimtmečio. Pažymėtina, jog bažnyčių atstatymas vyko gerokai ilgiau tuomet, kai kartu buvo atstatomi ir kiti nuo gaisrų nukentėję Žemutinės pilies pastatai. Taip atsitiko 1513–1530 m. ir 1610–1632 m. Tokia pati situacija susiklostė ir po 1399 m. gaisro, kai reikėjo atstatyti ne tik bažnyčią, bet ir kitus pastatus. Tačiau XIV–XV a. sandūroje mūrinių pastatų buvo mažiau, tad ir darbai galėjo vykti greičiau. Apibendrinant pateiktus duomenis, galima daryti išvadą, jog bažnyčia po 1399 m. ją nusiaubusio gaisro tikrai negalėjo būti atstatyta greičiau negu per 5 metus, tad T. Narbuto minima 1407 m. data tikrai yra įmanoma, nors tai galėjo įvykti ir dar vėliau, negu minima 1410 metų data.⁸³

Kaip atrodė naujai pastatytoji Vytauto bažnyčia – jokie šaltiniai neaprašo. Įvairioje literatūroje plėtojama mintis, kad Vytautas pastatęs kur kas didesnę gotikinę bažnyčią, kilo tik dėl to, kad iš rašytinių šaltinių žinoma, jog XV a. prie bažnyčios buvo pristatyta ne mažiau kaip vienuolika priestatų (koplyčių, zakristijų)⁸⁴, o taip pat tai, kad ešą Žiliberas de Lanua savo užrašuose nurodęs, jog Vilniaus bažnyčiai įtakos turėjo Fromborko katedra.⁸⁵ Tačiau tiesa ta, kad apie Vilniaus katedrą Ž. de Lanua savo užrašuose net neužsiminė.⁸⁶ Tad tiek jos dydis, tiek ir išvaizda yra tik spėlionės. Iš čia kyla klausimas, ar Vytauto laikų bažnyčios pamatus tikrai galima sieti su tais, kuriuos savo tyrimuose nurodė N. Kitkauskas?

Nuo XIX a. vidurio, T. Narbutui publikavus Jogailos laikų bažnyčios piešinį, buvo manyta, jog pirmoji Šv. Stanislovo bažnyčia buvusi mūrinė. Tarpukariu lenkiškoje literatūroje atsirado nuomonė, kad po krikšto, 1387 m. kovo

8 pav. Žalvarinė figūrėlė su Vilniaus kapitulos herbu.

Fig. 8. A bronze figurine with the coat-of-arms of the Vilnius Chapter.

10 d., Jogaila Vilniuje pastatydinęs medinę bažnyčią, kuri 1388 m. gegužės 7 d. buvusi pašventinta, ir tik po 1399 m. gaisro, 1407 m., Vytautas pastatęs mūrinę.⁸⁷ Konservatorius St. Lorenas, 1931–1932 m. vykdęs tyrimus Katedroje, priėjo išvadą, kad mūrinė bažnyčia Katedros vietoje buvo jau Jogailos pastatyta.⁸⁸ Nuo 1968 m. iki 1988 m. su pertraukomis Katedroje vėl vyko architektūriniai ir archeologiniai tyrimai. Po šių tyrimų, kuriuose nuolat dalyvavo architektas N. Kitkauskas, buvo iškelta idėja, kad Šv. Stanislovo bažnyčią Jogaila pastatė tikriausiai ant Mindaugo katedros pamatų.⁸⁹ Vėliau ši autorius iškelta idėja minima visuose jo darbuose, kuriuose tik buvo aprašoma Katedra. Tačiau, kaip paaikšėjo išanalizavus visus turimus duomenis, seniausia Vilniuje stovėjusi mūrinė bažnyčia buvo pastatyta tik Gedimino laikais – apie 1320 m. (straipsnyje aprašomas pastatas M2). Tad idėjos, kad pirmąją bažnyčią Vilniuje pastatęs Mindaugas, nepatvirtina ne tik istoriniai, bet ir archeologiniai ir net architektūriniai šaltiniai. Dėl to šia tema nebederėtų diskutuoti ir Mindaugo katedros idėja turėtų likti tik kaip viena iš iškeltų, bet nepasitvirtinusių versijų.

Seniausią po Katedra rastą mūrą, matomai, vis tik reikėtų sieti su Jogailos pastatyta Šv. Stanislovo bažnyčia, tačiau ir šioje vietoje yra keli neatsakyti klausimai. Jogailos 1387 m. vasario 17 d. privilegijoje rašoma, kad pilyje tuo metu jau buvo bažnyčia⁹⁰, o kad būtų pastatyta nauja bažnyčia – nenurodyta. Kaip žinia, 1386 m. vasario 15 d. Jogaila Krokuvoje buvo pakrikštytas Vladislovo vardu, o kovo 4 d. jis karūnuotas Lenkijos karaliumi. Tuo pat metu Vilniui buvo paskirtas vyskupas Andrius. Po metų – 1387 m. vasa-

rį – pradėtas Lietuvos krikštas. Iš šių turimų datų aiškėja, kad bažnyčia turėjo būti pastatyta vos per vienerius metus. Kaip rodo visų vėlesnių, katedros vietoje statytų bažnyčių statybų trukmė, tai padaryti buvo neįmanoma. Tad 1387 m. Šv. Stanislovo vardu buvo pavadinta arba Vilniuje jau anksčiau stovėjusi ar pastatyta bažnyčia, arba, kaip minėta J. Kloso, buvo pastatyta medinė.⁹¹ Jei tai būtų tiesa, tai seniausias mūrinis pamatas, rastas po Katedra, turėtų būti siejamas tik su po 1399 m. Vytauto pastatyta bažnyčia. Tokiam vėlyvam datavimui, kaip ir neprieštarauja ir architektūriniai tyrimai. N. Kitkauskas nurodo, kad ankstyvojo kvadratinio pastato vakarinėje, pietinėje ir šiaurinėje sienose esama plytų, kurių matmenys būdingi XIV a. antrajai pusei – XV a. pradžiai.⁹² Tačiau autorius pažymi, kad seniausio kvadratinio pastato sienos priklauso dviem statybos laikotarpiams ir būtent antrajam ir priskiriamos plytos, datuojamos antrąja XIV a. puse – XV a. pradžia. Tad jei architektūriniai tyrimai rodo, jog kvadratinis pastatas yra dviejų statybos laikotarpių, tai tada kyla klausimas, o kuriam laikui reikėtų priskirti pirmąjį? Į šį klausimą atsakymą pateikia 1974 m. ir 1984–1985 m. archeologinių tyrimų medžiaga.

Seniausioje kvadratinėje bažnyčioje prie pat vakarinės sienos, žemiausiuose sluoksniuose, buvo rastos glazūruotos grindų plytelės. Virš šių plytelių buvo supiltas 20–25 cm storio gelsvo smėlio sluoksnis, o virš jo aptiktas 5 cm degėsių sluoksnelis, viršum kurio vėliau buvo uždėtos naujos raudonų plytų grindys.⁹³ N. Kitkausko nuomone, šis sluoksnelis buvo susiformavęs tarp „Mindaugo katedros“ ir Jogailos bažnyčios grindų. Tačiau šią autoriaus išvadą paneigia vienas sluoksnį padėjęs datuoti radinys. 1974 m. degėsių – medžio anglių ir pelenų – sluoksnyje buvo rasta miniatiūrinė, 23 mm aukščio, žalvarinė figūrėlė.⁹⁴ (9 pav.) Joje pavaizduotas ant vieno kelies priklaupęs žmogus, su skydu rankose. Ant skydo pavaizduotas herbas – kryžius su praskėsta apatine dalimi ir dviem karūnomis iš šonų. Kaip rašė Janas Kurčevskis, toks herbas buvo naudotas Vilniaus kapitulos ir, jo manymu, buvo perimtas iš Krokuvos kapitulos, tik ten – skirtingai nuo Vilniaus – buvo vaizduojamos trys žvaigždės: herbas „Aaron“.⁹⁵ Kad tai – tikrai Vilniaus kapitulos herbas, patvirtina žinomi vėlesnių laikotarpių Vilniaus kapitulos antspaudai.⁹⁶ Kaip žinia, Vilniaus kapitula buvo įkurta 1388 m. Tad degėsių sluoksnyje rasta skulptūrinė leidžia tiksliai nustatyti, jog pastatas su glazūruotų plytelių grindimis buvo Jogailos laikų bažnyčia.⁹⁷ Taip pat tampa aišku, kad surastas degėsių sluoksnis gali būti tik 1399 m. gaisro liudytojas. Ir trečia – paaiškėjo, kad antrasis kvadratinio pastato statybos etapas buvo Vytauto po 1399 m. gaisro ant tų pačių pamatų pastatyta bažnyčia. Kad Vytautas pastatė ne daug didesnę, o tokio pat dydžio bažnyčią, patvirtina ir šiandien žinomi priestatai bei kriptos. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad iki 1399 m. bažnyčia turėjo zakristiją, ir ten buvo Vilniaus vyskupo krypta, bet, kaip nurodė N. Kitkauskas, prie Jogailos laikų bažnyčios buvo prišlieti net penki priestatai, o taip pat išmūrytos trys kriptos.⁹⁸ Jei ši bažnyčia būtų stovėjusi tik iki 1399 m., tai kaip tada reikėtų paaiškinti kitus priestatus ir kriptas? Yra žinoma, kad beveik visos XV a. koplyčios (išskyrus vieną) buvo pastatytos jau antrojeje amžiaus pusėje. Iš čia sektų, kad Vytauto atstatyta bažnyčia galėjo išstovėti iki XV a. pabaigos, o gal ir ilgiau.

N. Kitkauskas pagal plytų dydžius nustatė, kad Vytauto bažnyčiai, statytai po „1419 m.“ gaisro, artima siena, skirianti Katedrą ir Valdovų rūmus. (10 pav.) Ši siena buvo datuota XV a. viduriu – antrąja jo puse.⁹⁹ Naujaušiamame savo darbe N. Kitkauskas šią sieną jau laiko vienalaike su gotikinių Valdovų rūmų pietiniu korpusu, kuris, jo nuomone, buvo statytas XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje.¹⁰⁰ Tačiau toks gotikinių rūmų datavimas, kaip jau nustatyta, yra klaidingas. Ir rūmai buvo pastatyti tik XVI a. 2–3 dešimtmečiais.¹⁰¹ Tad, remiantis vien plytų dydžiais, išeity, kad Vytautui priskiriama bažnyčia turėtų būti datuojama jau XVI a. pradžia – tai yra statyta po 1513 m. gaisro. Tad akivaizdu, kad dabartinės Katedros vietoje buvusių bažnyčių statybų raidos etapiškumai dar turėtų būti tikslinami ir koreguojami. Kad tiksliai nustatyti, kaip po Katedra rastas seniausias mūras turėtų būti datuojamas, – 1387 m. ar anksčiau, ir kokia tolesnė bažnyčių statybų raida, – reikalinga iš naujo atlikti detalią visų turimų duomenų analizę ir tik tada būtų galima daryti galutines išvadas. Šio klausimo sprendimą palikime ateičiai.

Išvados

Apibendrinant visą pateiktą informaciją, galima daryti šias išvadas:

1. Šiuolaikinėje lietuviškoje istoriografijoje įsivyravusi nuomonė, kad vienas iš žinomų didžiųjų Vilniaus gaisrų kilo 1419 m., yra klaidinga. Kaip rodo istorinių, archeologinių ir numizmatinių šaltinių analizė, šis gaisras, kaip pradžioje buvo teisingai ir nustatyta, kilo 1399 m. pirmojoje kovo mėnesio pusėje.

2. Tiksliai nustatyta gaisro data leido patikslinti dalį seniausių Vilniaus Žemutinės pilies mūrų nugriovimų datų ir jų nugriovimo priežastis, taip pat ir naujų mūrų statybos laiką:

a) Nustatyta, kad po 1399 m. gaisro buvo nugriauti ankstyviausi mūriniai pastatai M2, M3 ir apvalusis bokštas M20A.

b) Nustatyta, kad po gaisro, nugriovus apvalųjį bokštą, virš jo XV a. pradžioje buvo pastatytas naujas aštuonkampis bokštas, išstovėjęs iki 1546 m. pabaigos.

3. Detali turimų duomenų analizė leido nustatyti seniausių Vilniaus Žemutinės pilies pastatų paskirtį ir jų pastatymo laiką:

a) Pastatas M2 buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose minima pranciškonams apie 1320 m. pastatyta bažnyčia. Ar tokia pati šio pastato paskirtis išliko iki 1399 m. gaisro – neaišku.

b) Pastatas M3 buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių reprezentacinis pastatas, kuris po 1387 m. Lietuvos krikšto, buvo perduotas Vilniaus vyskupui. Po 1399 m. – nuo XV a. pradžios vyskupams buvo pastatytas naujas pastatas – Vyskupų rūmai, stovėję į pietus nuo Katedros varpinės bokšto.

c) Ankstyviausią mūrinę statybą Lietuvoje, pagal visus šiuo metu turimus duomenis, galima datuoti tik XIV a. 2–3 dešimtmečiais.

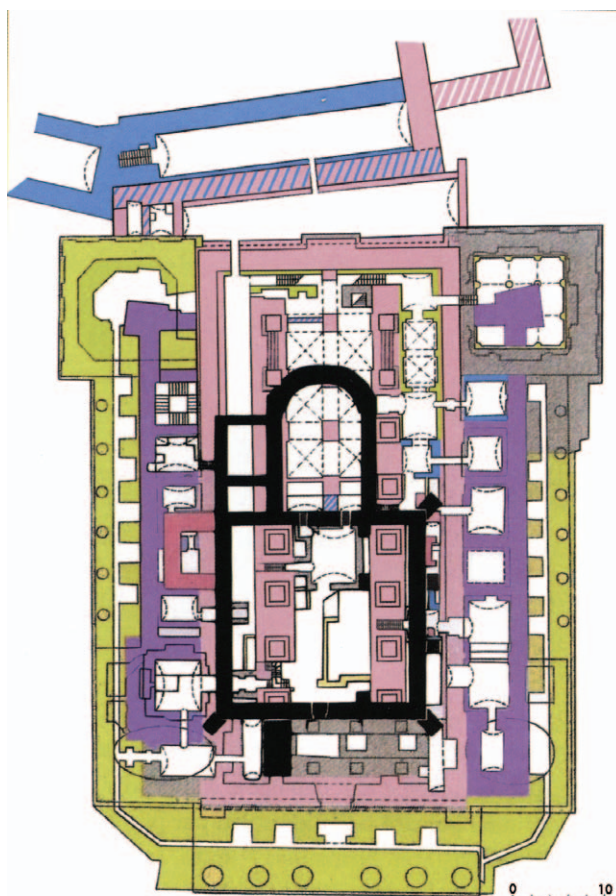
4. Pastato M2 paskirties nustatymas paneigia ligšiolinę, plačiai populiarinamą versiją, kad po Vilniaus katedra

esantys seniausi pamatai yra karaliaus Mindaugo katedra. Visa turima medžiaga rodo, jog seniausi po Katedra surasti pamatai datuojami XIV a. pabaiga. Jogailos pastatyta Šv. Stanislovo bažnyčia sudegė 1399 m. Ant jos pamatų, gal būt apie 1407 m., Vytautas pastatė/atstatė naują bažnyčią.

5. Nustatyta tiksli gaisro data ir po jo sekusios statybos rodo, kad beveik visą laiką statybos pilių teritorijoje buvo nulemtos ne valdovų užgaidų, o dėl pils siaubusių gaisrų ar karų. Taip įvyko po 1399, 1513, 1530 m. ir po 1610 m. gaisrų bei po 1655–1664 m. karo. Iš viso to išsiskiria tik Žygimanto Augusto pilies statybų laikotarpis.

6. Šiame straipsnyje atlikta įvairių šaltinių analizė atskleidė, kaip būtina kritiškai įvertinti tiek istorinius, tiek archeologinius ir svarbiausia – architektūrinius tyrimus. Kaip parodė istorinių, archeologinių ir numizmatinių šaltinių tyrimai, Vilniaus Žemutinės pilies įvairių laikotarpių mūrų raida, remiantis vien architektūriniais tyrimais, buvo nuolat ankstinama vidutiniškai apie pusšimtį metų. Taip pat galima konstatuoti, kad per daugiau kaip 50 Vilniaus Žemutinės pilies tyrimų metų, iki šiol taip ir nepavyko nors kiek detaliau atskleisti Vilniaus pilių teritorijoje vykusių statybų raidos iki pat XVI a. pradžios. Ko gero, šie tyrimai dar bus tęsiami ne vieną dešimtmetį.

7. Tikslios Vilniaus gaisro datos nustatymas ateityje leis patikslinti labai didelės dalies pilių teritorijoje surastų statinių bei radinių datavimus.

9 pav. Vilniaus Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislovo katedros chronologinis požemių planas. N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 45.

Fig. 9. Chronological plan of the underground structures of the Cathedral of SS Stanislaus and Vladislas in Vilnius. N. Kitkauskas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, Vilnius, 2009, p. 45.

Eduardas Remecas

Lietuvos nacionalinis muziejus

Vilniaus gaisro datavimo problematika numizmatikos duomenimis: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?

Santrauka

Straipsnyje rašoma apie vieno Vilniuje kilusio gaisro datavimo problematiką. Daugpilio komtūro pranešime Ordino magistrui buvo rašoma, kad Vilniuje kilęs didelis gaisras, tačiau šiame dokumente nenurodyta data. Dėl šios priežasties XIX a., skelbiant šį pranešimą, vieni autoriai jį datavo 1399 m., o vėliau kiti – 1419 metais. Lietuviškoje istoriografijoje prigijo vienintelė nediskutuotina – 1419 m. data.

Straipsnio autorius, iš naujo analizuodamas istorinius ir archeologinius šaltinius bei pasiremdamas naujausiais archeologinių tyrimų metu surastais monetų radiniais, daro išvadą, kad Vilniaus gaisras galėjęs kilti tik 1399 m. Tiksliai nustatyta gaisro data leido patikslinti dalį seniausių Vilniaus Žemutinės pilies mūrų nugriovimų datų ir jų nugriovimo priežastis, taip pat ir naujų mūrų statybos laiką. Nustatyta, kad po 1399 m. gaisro buvo nugriauti ankstyviausi mūriniai pastatai M2, M3 ir apvalusis bokštas M20A. Nugriovus apvalųjį bokštą, virš jo XV a.

pradžioje buvo pastatytas naujas aštuoniakampis bokštas, išstovėjęs iki 1546 m. pabaigos. Detali turimų duomenų analizė leido nustatyti seniausių Vilniaus Žemutinės pilies pastatų paskirtį ir jų pastatymo laiką. Nustatyta, kad pastatas M2 buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose minima pranciškonams apie 1320 m. pastatyta bažnyčia. Ar tokia šio pastato paskirtis galėjo išlikti iki 1399 m. gaisro – nežinoma. Pastatas M3 buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių reprezentacinis pastatas, kuris, po 1387 m. Lietuvos krikšto, perduotas Vilniaus vyskupui. Po 1399 m., nuo XV a. pradžios, vyskupams buvo pastatytas naujas pastatas – Vyskupų rūmai, stovėję į pietus nuo varpinės bokšto. Ankstyviausių mūrinę statybą Lietuvoje, pagal visus šiuo metu turimus duomenis, galima datuoti tik XIV a. 2–3 dešimtmečiais.

Pastato M2 paskirties nustatymas paneigia ligšiolinę, plačiai Lietuvoje populiarinamą versiją, kad po Vilniaus

katedra esantys seniausi pamatai yra karaliaus Mindaugo katedra. Visa turima medžiaga rodo, jog seniausi po Katedra surasti pamatai turėtų būti datuojami XIV a. pabaiga. Tą patvirtina ir virš ankstyviausios bažnyčios grindų, degėsių sluoksnyje, rasta figūrėlė su Vilniaus kapitulos herbu. Šis degėsių sluoksnius gali būti tik 1399 m. gaisro. Tad galima konstatuoti, jog Šv. Stanislovo bažnyčią Vytautas pastatė/atstatė ne po 1419 m., o, ko gero, kiek anksčiau, galbūt apie 1407 m., ant senųjų Jogailos laikų bažnyčios pamatų.

Nustatyta tiksli gaisro data ir po jo sekusios statybos rodo, kad beveik visą laiką statybos pilių teritorijoje buvo nulemtos ne valdovų užgaidų, o dėl pilis siaubusių gaisrų ar karų. Taip įvyko po 1399, 1513, 1530 m. ir po 1610 m. gaisrų bei po 1655–1664 m. karo. Iš viso to išsiskiria tik Žygimanto Augusto pilies statybų laikotarpis.

Šiame straipsnyje atlikta įvairių šaltinių analizė atskleidė, kaip svarbu kritiškai įvertinti tiek istorinius, tiek archeologinius ir svarbiausia – architektūrinius tyrimus. Kaip parodė istorinių, archeologinių ir numizmatinių šaltinių tyrimai, Vilniaus Žemutinės pilies įvairių laikotarpių mūrų raida, remiantis vien architektūriniais tyrimais, buvo nuolat ankstinama vidutiniškai apie pusšimtį metų. Taip pat galima konstatuoti, kad per daugiau kaip 50 Vilniaus Žemutinės pilies tyrimų metų iki šiol taip ir nepavyko nors kiek detaliau atskleisti Vilniaus pilių teritorijoje vykusių statybų raidos iki pat XVI a. pradžios. Gali būti, kad šie tyrimai dar bus tęsiami ne vieną dešimtmetį. Tikslios Vilniaus gaisro datos nustatymas ateityje leis patikslinti labai didelės dalies pilių teritorijoje surastų statinių bei radinių datavimus.

¹ Katedra nuo 1387 m. iki XIX a. rašytiniuose šaltiniuose vadinama Šv. Stanislovo bažnyčia, o pilnas jos pavadinimas buvo Švč. Trejybės, Švč. Mergelės Marijos, Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislavo bažnyčia.

² „Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376–1430“, *Collectus opera Antoni Prochaska*, Cracoviae, 1882, p. 443, DCCCXXVIII; N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, Vilnius, 1989, p. 19.

³ V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 113.

⁴ G. Zemlickas, „Žemutinės pilies teritorija: „Man tai visiems baltams paminklas“, *Mokslo Lietuva*, nr. 12, 2009 birželio 25, p. 11.

⁵ M. Baliński, *Historia miasta Wilna*, I, Wilno, 1836, p. 167, 194–197.

⁶ „List Kommandora Dynaburskiego do Mistrza Infl. d. Lyxten Freitag vo s. Gertrude (17 Marca) 1399“, *Index Corporis Historico-Diplomatici Livoniae, Curoniae etc.* Vom Jahre 1198 bis zum Jahre 1449 incl. T. 1, Napierskiego, Riga-Dorpat, 1833, p. 136, nr. 533.

⁷ Liksna – miestas Daugpilio r., Latvija

⁸ T. Narbut, *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*, 5. Wilno, 1839, p. 623.

⁹ J. Voigt, *Geschichte Preussens. Bd. 6. Die Zeit vom Hochmeisters Konrad von Jungingen, von 1393 bis 1407*. Verfassung des Ordens und des Landes, Königsberg, 1834, p. 168.

¹⁰ W. Zahorski, *Katedra Wileńska*, Wilno, 1904, p. 16; J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra wileńska*, Wilno, 1908, p. 11 ir passim.

¹¹ *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Hrsg. von F. G. von Bunge, Bd. 5, Heft 1, Reval, 1862, p. 30, nr. 2643.

¹² „Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376–1430“, *Collectus opera Antoni Prochaska*. Cracoviae, 1882, p. 442–443, DCCCXXVIII.

¹³ J. Długosii, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae 1455–1480*, XI, p. 409; *Historiae Polonicae* 4, Kraków, 1867, p. 239

¹⁴ „Codex epistolaris (...)“, p. 450, DCCCXL.

¹⁵ J. Fijalek, „Teksty Opisowe Wilna“, *Ateneum Wileńskie*, t. I, 1923, p. 507.

¹⁶ J. Puzinas, „Gedimino kalnas“, *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 8, Kaunas, 1940, p. 1137.

¹⁷ A. Tautavičius, „Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje 1959 m.“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, t. 2, 1960, p. 52.

¹⁸ M. Jučas, „Rašytinės žinios“, *Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 29.

¹⁹ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1968.

²⁰ „Vilniaus pilis“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 772.

²¹ „Vilniaus katedra“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 764.

²² LDK trišonio lydinio masė – apie 180 g. Apie 1400 m. aukso ir sidabro santykis buvo 1:10.

²³ 2011 m. aukso ir sidabro santykis 1:44. Dabartinėmis metalų kainomis Vilniui padaryta žala siektų apie 3 mln. (sidabru) arba daugiau kaip 100 mln litų (auksu).

²⁴ A. Tautavičius, V. Urbanavičius, „Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 metais*, Vilnius, 2006, p. 175; D. Steponavičienė, G. Striška, „Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmai (M3 šiaurinis priestatas)“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 146, 148; D. Steponavičienė, „Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmai (plotas į vakarus nuo M3 šiaurinio priestato)“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 151; G. Striška, „Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos vidinio kiemo tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 162.

²⁵ 2002 m. tyrimai, archeologas E. Ožalas; 2004–2006 m. tyrimai, archeologai E. Montvilaitė, E. Ožalas.

²⁶ D. Steponavičienė, „Tyrinėjimai pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 300.

²⁷ G. Rackevičius, „Vilniaus žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, 2005, p. 142.

²⁸ G. Abaravičius, E. Remecas, „Tyrinėjimai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino paminklo vietoje“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 296.

²⁹ „(...) greičiausiai susijusio su XIV–XV a. riboje vykusiais kryžiuočių puolimais ...“, D. Steponavičienė, G. Striška, „Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmai (M3 šiaurinis priestatas)“,

p. 146, 148; „(...) gaisro, sukkelto XIV a. pabaigoje kryžiuočių antpuolio metu ...“, **D. Steponavičienė**, Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmai (plotas į vakarus nuo M3 šiaurinio priestato), p. 151; „(...) gaisro, regis, būta ne buitinio, o sukkelto 1402 m. kryžiuočių antpuolio ...“, **D. Steponavičienė**, Tyrinėjimai pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje, p. 300; „(...) šį sluoksnį leistų pagrįstai susieti su kryžiuočių kronikose minimais 1390, 1394, 1402 m. Vilniaus pilies puolimais“, **G. Rackevičius**, Vilniaus žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai, 2005, p. 142.

³⁰ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 metais*. Vilnius, 2006, p. 175.

³¹ **G. Rackevičius**, Vilniaus žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai, 2005, p. 142.

³² **E. Remecas**, *Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*, Vilnius, 2003; **E. Remecas**, „Jogailos ir Vytauto monetų datavimo problematika naujų radinių duomenimis: Vilniaus žemutinės pilies monetų kompleksas (apie 1402/2005)“, *Numizmatika 6. Metraštis 2005*, Vilnius, 2007, p. 63–78; **E. Remecas**, „Monetų kompleksai, rasti tiriant Vilniaus žemutinės pilies teritoriją“, *Lietuvos pilys 2009*, nr. 5, Vilnius, 2010, p. 117–119.

³³ **E. Remecas**, „Monetų kompleksai (...)“, p. 117.

³⁴ Ten pat, p. 118.

³⁵ **E. Remecas**, „Vilniaus žemutinės pilies monetų kompleksas“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, p. 515; **E. Remecas**, „Monetų kompleksai (...)“, 2009, p. 118–119.

³⁶ **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 315–318; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas“, *Lietuvos pilys 2005*, Vilnius, 2006, p. 46–51; 167.

³⁷ **E. Remecas**, „Jogailos ir Vytauto monetų datavimo problematika naujų radinių duomenimis: Vilniaus žemutinės pilies monetų kompleksas (apie 1402/2005)“, *Numizmatika 6. Metraštis 2005*, Vilnius, 2007, p. 63–78; **E. Remecas**, „Monetų kompleksai (...)“, p. 119.

³⁸ **E. Remecas**, „Paskutinės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos“, *Pinigų studijos*, t. 3, 2005, p. 61–77.

³⁹ Vien Lietuvos teritorijoje Vytauto apie 1411–1430 m. kaldintų monetų rasta 5 kartus daugiau nei visų XIV a. pabaigos Jogailos ir Vytauto monetų.

⁴⁰ **E. Remecas**, „Monetų kompleksai (...)“, p. 124.

⁴¹ **Е. Ремецас**, „Находки древнейших монет Великого княжества Литовского на территории Вильнюсского нижнего замка“, *Средневековая нумизматика Восточной Европы*, t. 3, Москва, 2009, p. 177.

⁴² **S. C. Rowell**, „Ką ankstyvieji rašytiniai šaltiniai byloja apie Kreivosios pilies vietą“, *Lietuvos pilys 2008*, nr. 4, Vilnius, 2009, p. 112–127; *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 55–57.

⁴³ *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, p. 58–59.

⁴⁴ *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 3, Leipzig, 1866, p. 258; **J. Matusas**, *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Vilnius, 1991, p. 23.

⁴⁵ *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, p. 59.

⁴⁶ **E. Remecas**, „Pirmosios oficialiai pripažinto Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto monetos“, p. 49–61.

⁴⁷ **E. Ivanauskas**, *Coins of Lithuania 1386–2009*, Vilnius, 2009, p. 28.

⁴⁸ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, Vilnius, 1995, p. 18, 23; **D. Steponavičienė, G. Striška**, „Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmai (M3 šiaurinis priestatas)“, p. 148.

⁴⁹ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1994–1995 metų tyrimai)*, Vilnius, 1999, p. 54.

⁵⁰ **E. Remecas**, „Aleksandro Jogailaičio monetų radiniai – Vilniaus žemutinės pilies raidos atspindys“, *Lietuvos Didysis Kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2007, p. 171, 172.

⁵¹ **N. Kitkauskas**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, Vilnius, 2009, p. 80.

⁵² **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, Vilnius, 1995, p. 18; **N. Kitkauskas**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, p. 75.

⁵³ **N. Kitkauskas**, „Gedimino kalno vakarinės papėdės pirmąsias reljefas ir ankstyvieji statiniai“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 19, 2001, p. 236.

⁵⁴ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, p. 23.

⁵⁵ **N. Kitkauskas**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, p. 94–98.

⁵⁶ **R. Pukienė**, „Vilniaus žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga 2006 m. spalio 11–12 d.*, Vilnius, Vilnius, 2009, p. 90.

⁵⁷ **G. Rackevičius**, „Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, 2010, p. 169, 180.

⁵⁸ **N. Kitkauskas**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, p. 109–112.

⁵⁹ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, p. 15.

⁶⁰ **N. Kitkauskas**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, p. 77.

⁶¹ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, Vilnius, p. 23.

⁶² Archeologiniai tyrimai dar vyko 2002 ir 2005 m.

⁶³ Plačiau žr.: **A. Kuncavičius, R. Jankauskas, R. Laužikas**, *Radvilų tėvonija Dubingiuose*, Vilnius, 2009, p. 104–105.

⁶⁴ **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Archeologiniai tyrimai“, *Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, p. 23.

⁶⁵ **G. Vaitkevičius**, *Vilniaus įkūrimas*, Vilnius, p. 61.

⁶⁶ **G. Rackevičius**, „Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, 2010, p. 172; **G. Rackevičius**, „LDK Valdovų rūmų ir Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, *Lietuvos pilys 2009*, nr. 5, Vilnius, 2010, p. 50.

⁶⁷ N. Kitkauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, p. 76.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ G. Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, p. 61.

⁷⁰ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji Wileńskiej (1387–1507)*, Kraków, 1948, p. 10, nr. 4.

⁷¹ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 17.

⁷² N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 15; *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje*, 2006, p. 53.

⁷³ N. Kitkauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, Vilnius, 2009, p. 123.

⁷⁴ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 149.

⁷⁵ Prancūzų keliautojas Ghillebert' de Lannoy, aprašydamas savo pasilankymą 1414 m. Vilniuje, rašė, kad aukštutinė pilis apjuosta akmenų, žemės ir mūro aptvaru, viduje visa pastatyta iš medžio – B. R. Vitkauskienė, „Pamirštas Vilnius. Iš Vilniaus pilių tyrinėjimų istorijos“, *Lietuvos pilys 2007*, nr. 3, 2008, p. 15; *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje*, 2006, p. 61.

⁷⁶ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 19.

⁷⁷ V. Drėma, *Dinges Vilnius*, p. 113.

⁷⁸ T. Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do istorji Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, p. 106–109.

⁷⁹ *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje*, 2006, p. 270–271.

⁸⁰ T. Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne*, p. 110.

⁸¹ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 29.

⁸² *Vilniaus žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje*, 2006, p. 140.

⁸³ „Vilniaus katedra“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, p. 764.

⁸⁴ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 21, 127.

⁸⁵ Ten pat, p. 139–140.

⁸⁶ B. R. Vitkauskienė, „Pamirštas Vilnius“, p. 14.

⁸⁷ J. Klos, *Wilno: Pzewodnik Krajoznawczy*, Wilno, 1923, p. 147.

⁸⁸ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 89, 91.

⁸⁹ Ten pat, p. 124.

⁹⁰ Ten pat, p. 15.

⁹¹ Medinių pastatų statybos trukdavo tik iki vienerių metų.

⁹² Ten pat, p. 118, 120.

⁹³ Ten pat, p. 103, 114–115.

⁹⁴ Ten pat, p. 114.

⁹⁵ J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy (...)*.

⁹⁶ E. Rimša, „Pavienių antspaudų ir spaudų rinkiniai Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1986 metai*, Vilnius, 1987, p. 132, 143.

⁹⁷ Šis radinys taip pat patvirtina, kad seniausias po Katedra rastas keturkampis pastatas su glazūruotų plytelių grindimis tikrai negali būti spėjama Mindaugo katedra.

⁹⁸ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, p. 127, 139, pav. 136B.

⁹⁹ Ten pat, p. 162.

¹⁰⁰ N. Kitkauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai*, Vilnius, 2009, p. 173, 196 pav.

¹⁰¹ E. Remecas, „Aleksandro Jogailaičio monetų radiniai – Vilniaus žemutinės pilies raidos atspindys“, p. 172; G. Rackevičius, „LDK Valdovų rūmų ir Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais“, p. 50.

Eduardas Remecas

National Museum of Lithuania

The problem of dating the Vilnius fire: was Vilnius Castle really destroyed by fire in 1419?

Summary

The article discusses the problem of dating one fire in Vilnius. One report by the Daugavpils commandry to the Grand Master stated that a great fire had occurred in Vilnius, but gave no date. Due to this reason, in publishing this report in the 20th century, one author dated it to 1399, and other authors later dated it to 1419. Only the ‘indisputable’ date of 1419 became established in Lithuanian historiography.

The present author, in reanalysing the historical and archaeological sources and by using the latest coin finds discovered during archaeological investigations, drew the conclusion that the Vilnius fire could have occurred only in 1399. The precisely determined date of the fire allows the dates when some of the oldest masonry walls of the Lower Castle in Vilnius were demolished and the reason for their demolition as well as the time when the new walls were erected to be corrected. It was determined that the earliest masonry buildings M2, M3 and the round tower M20A were demolished after the 1399 fire. After demolishing the round tower, a new octagonal tower was erected

on top of it in the early 15th century and stood until late 1546. A detailed analysis of the available data allowed the purpose and the construction date of the oldest buildings in the Lower Castle in Vilnius to be determined. It was determined that building M2 was the church erected circa 1320 for the Franciscans and mentioned in letters from Grand Duke Gediminas of Lithuania. Whether this building’s purpose could have survived until the 1399 fire is unknown. Building M3 was the reception house of the grand dukes of Lithuania, which was given to the bishop of Vilnius after the 1387 baptism of Lithuania. After 1399, a new building, the Bishop’s Palace, which stood to the S of the bell tower, was erected for the bishops beginning in the early 15th century. The earliest masonry structure in Lithuania, according to all the currently available data, can be dated to only the 1310s–1320s.

The determination of the purpose of building M2 refutes the version widely popularised in Lithuania up until now that the oldest foundation under Vilnius Cathedral is the Cathedral of King Mindaugas. All of the available

material shows that the oldest foundation found under the cathedral should be dated to the late 14th century. This is confirmed by a figurine with the coat-of-arms of the Vilnius Chapter that was found in a layer of charcoal on top of the earliest church floor. This layer can only be from the 1399 fire. Thus it is possible to state that Vytautas built/rebuilt the Church of St Stanislaus not after 1419, but apparently somewhat earlier, perhaps circa 1407, on the old foundation of a church from the reign of Jogaila.

The precisely determined date of the fire and of the construction that followed it shows that almost the entire time the construction on the grounds of the castles were determined not by the whims of the rulers, but due to fires or wars that ravaged the castle, i.e. after the 1399, 1513, 1530, and 1610 fires and after the 1655–1664 war. Only the castle construction period in the reign of Sigismund August differs from this.

An analysis of the various sources made in this article revealed how it is essential to critically evaluate both

historical and archaeological and especially architectural investigations. As the investigation of the historical, archaeological, and numismatic sources showed, the development of the masonry walls of the Lower Castle in Vilnius during various periods on only the basis of architectural investigations was steadily pushing the dates back around 50 years on average. It is also possible to state that in over 50 years of investigating the Lower Castle in Vilnius, no one has managed to reveal in somewhat greater detail the development of the construction that occurred on the grounds of the castles in Vilnius prior to the early 16th century. It is apparent that these investigations will continue for further decades. The determination of the precise date of the Vilnius fire will allow the dating of a very large percentage of the finds and structures found on the grounds of the castles to be corrected in the future.